

Marta Baranowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Ideologia Towarzystwa Fabianów i jej źródła jako istotny element kształtowania się myśli socjaldemokratycznej

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2015.001>

Analizując poglądy oraz działalność Towarzystwa Fabianów, warto na wstępie przytoczyć opinię, która uzasadnia wagę tej tematyki. „Podczas gdy związki zawodowe stworzyły mocną i dobrze zorganizowaną podstawę brytyjskiego ruchu robotniczego, a Independent Labour Party była zarówno jego natchnieniem, jak i siłą napędową, to członkowie Stowarzyszenia Fabianów wnieśli najważniejszy wkład intelektualny. Stanowili oni ugrupowanie mężczyzn i kobiet klasy średniej, którzy szczególnie zainteresowani sprawami idei, nie stornili jednak od działalności politycznej, lecz przeciwnie pod wpływem i kierunkiem małżonków Sidneya i Beatrice Webbsów, współpracowali zarówno ze związkami oraz Independent Labour Party. Wpływ ich na politykę brytyjskiego ruchu robotniczego w ciągu ostatnich dziesiętności lat był znaczny”¹.

Powstałe w 1884 roku Towarzystwo Fabianów odegrało decydującą rolę w kształtowaniu się ideologii socjaldemokratycznej. *Fabian Essays*, opublikowane w 1889 roku, nazwano najważniejszą publi-

¹ H. Gaitskell, *Socjalizm w Wielkiej Brytanii*, w: *Socjalizm na zachodzie Europy. Czternaście dróg do socjalizmu*, wyb. i z przedm. A. Ciołkosz, Londyn 1968, s. 89.

kacją socjalistyczną od czasu *Kapitału* Karola Marksa. Towarzystwo za swojego patrona przyjęło Kwintusa Fabiusa Maximusa, konsula i dyktatora rzymskiego w II wojnie punickiej, który swoją taktyką odkładania walnej rozprawy z Hannibalem zyskał miano Kunktatora. Mottem zaś stały się jego słowa: „Należy czekać na właściwy moment, gdy jednak taki moment nadejdzie, należy działać zdecydowanie, aby oczekiwanie nie okazało się czcze i bezowocne”².

1. Źródła ideologiczne fabianizmu

Na doktrynę fabianizmu wywarły wpływ różne nurty myśli politycznej XIX wieku. Niewątpliwie największe znaczenie miały poglądy Johna Stuarta Milla, o których mówi się, że są „sercem liberalizmu” czy „pomostem” między klasycznym a współczesnym liberalizmem³. Mill próbował dostosować doktrynę liberalizmu klasycznego do zmieniających się warunków kapitalistycznej Anglii. Należy zaznaczyć, że Mill również inspirował się poglądami socjalistów i wiele uwagi poświęcił problemom klasy robotniczej. Podkreślał konieczność poprawienia jej statusu materialnego oraz społecznego, głównie przez edukację. Wskazywał, że w przeciwnym razie realny

² Zob. J.Z. Kędzierski, *Dzieje Anglii 1830–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 402. Na temat historii Towarzystwa Fabianów napisano kilka obszernych opracowań. Przede wszystkim należy wspomnieć o dwóch książkach autorstwa osób aktywnie związanych z Towarzystwem: M. Cole, *The Story of Fabian Socialism*, London 1961; E.R. Pease, *The History of the Fabian Society*, Liverpool–London 1963. Z późniejszych publikacji należy zwrócić uwagę na pracę: P. Pugh, *Educate, agitate, organize: 100 years of Fabian socialism*, London 1984. W polskiej literaturze naukowej pojawiła się ostatnio publikacja na ten temat: W. Ziętara, *Towarzystwo Fabiańskie w latach 1884–1939*, Toruń 2013.

³ W liberalizmie wyróżnia się dwa główne nurty: liberalizm klasyczny i współczesny. Zbigniew Rau, określając poglądy Milla, stwierdził, że są one „liberalizmem dojrzałym, podejmującym próby odpowiedzi na problemy dojrzałego, liberalnego społeczeństwa. Próby te wskazują jednak na wyczerpywanie się możliwości klasycznego liberalizmu, jednoznaczne ustosunkowanie się do wszystkich problemów współczesności, i tym samym zapowiadają jego kryzys”. Z. Rau, *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2000, s. 86.

będzie wybuch wyniszczającej społeczeństwo rewolucji⁴. Główny przedstawiciel fabianów Sidney Webb oceniał, że twórczość Milla ewoluowała w kierunku socjalizmu i swoje poglądy często opierał na spostrzeżeniach autora *O wolności*. Uważał, że liberalne zasady wzbogacone o socjalny reformizm będą odpowiedzią na problemy współczesnego świata.

Adam Czarnota w monografii na temat Johna Stuarta Milla zaznaczył, że filozof ten stworzył podstawy myślenia, które rozwijane były następnie przez Towarzystwo Fabianów i wyodrębnił ich najważniejsze wspólne poglądy, takie jak: „skoncentrowanie się na reformach społecznych i politycznych, odrzucanie walki klas, podkreślanie znaczenia kooperacji społecznej oraz podkreślenie znaczenia przemian w świadomości i roli dla życia społecznego”⁵.

Pochodzenie podstawowych założeń fabianizmu z tradycji liberalnej, wywodzących się zwłaszcza od Milla, ale również od innych liberalnych ekonomistów, było zawsze podkreślane przez samych fabianów oraz w literaturze naukowej. Herold Joseph Laski pisał: „The typical English socialism was Fabian a body of doctrine upon which the emphasis of John Stuart Mill’s ideas was far more profound than that Marx”⁶.

Ta opinia Laskiego wskazuje na kolejne źródło ideologiczne socjalizmu fabiańskiego, czyli marksizm. Co ciekawe, ten, wydaje się, najbardziej oczywisty wpływ był często negowany przez samych fabianów. Edward Reynolds Pease, długoletni sekretarz Towarzystwa, podkreślał, że choć fabianie znali poglądy Marksa, to wcale się

⁴ Zob.: G. Claeys, *Justice, Independence, and Industrial Democracy: The Development of John Stuart Mill’s Views on Socialism*, „The Journal of Politics” 1987, vol. 49, no. 1, s. 122–147, <http://www.jstor.org/stable/2131137> (dostęp: 2 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.2307/2131137>; W. Sarvasy, *A Reconsideration of the Development and Structure of John Stuart Mill’s Socialism*, „The Western Political Quarterly” 1985, vol. 38, no. 2, s. 312–333, http://www.jstor.org/stable/448632?seq=1#page_scan_tab_contents (dostęp: 2 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.1177/106591298503800211>.

⁵ A. Czarnota, *John Stuart Mill. Studium z dziejów liberalizmu politycznego*, Warszawa–Poznań–Toruń 1986, s. 150. Na temat wpływu poglądów Milla na kształtowanie się ideologii fabianów zob. E. Baker, *Political Thought in England 1848 to 1914*, London–New York–Toronto 1945, s. 203–216.

⁶ H.J. Laski, *The Rise of European Liberalism*, London 1947, s. 241.

z nimi nie utożsamiali⁷. Stąd też pojawiały się opinie, że socjalizm fabiański był wyłącznie wynikiem angielskiego liberalizmu i nie ma w nim jakichkolwiek wpływów Marksa.

Przeciwny pogląd przedstawił Alan Marne McBriar, który w swojej książce *Fabian Socialism & English Politics 1884–1918* dowodził, że marksizm oddziaływał na Towarzystwo, już od samego początku, dlatego zajęło ono definitywnie socjalistyczne stanowisko. Świadczy o tym część z rezolucji podjętych przez Towarzystwo, które początkowo miały nawet rewolucyjny wydźwięk⁸. Oczywiście nie oznacza to, że pierwsi fabianie byli rewolucjonistami. Niektórzy z nich jak Pease, Webb, Sidney Olivier byli od początku sceptycznie nastawieni do tych idei. Jednak nie jest prawdą, że poglądy Marksa nie miały żadnego wpływu na kształtowane przez nich idee. Faktem jest też, że początkowo istniały bliskie związki między Towarzystwem a Social Democratic Federation (SDF), która już w 1883 roku przyjęła marksistowski program. Jej członkowie zaś, Hubert Bland i Frederick Keddell, zasiadali w trzyosobowym organie wykonawczym Towarzystwa Fabianów pierwszej kadencji.

To dzięki uznaniu, że marksizm miał wpływ na formowanie się nowej doktryny, można rozpatrywać fabianizm w kontekście ideologii socjalizmu demokratycznego, a nie traktować go jako oddzielny fenomen w historii myśli politycznej. W tym miejscu należy również dodać, że również prace Roberta Owena stanowiły inspirację dla kształtowania się socjalistycznych zapatrywań członków Towarzystwa Fabianów.

Ważnym źródłem ideologicznym fabianizmu była również religia chrześcijańska. George Bernard Shaw pisał: „Long before the Fabian Society was founded I learnt the principles and was familiar with the title of «Christian Socialism» from Maurice and Kingsley,

⁷ „Its first achievement [...] was to break the spell of Marxism in England. [...] No man is great enough to be made into a god; no man, however wise, can see far into the future. [...] It was perhaps fortunate that none of the Fabian leaders came within the influence of the extraordinary personality of Karl Marx”. E.R. Pease, op.cit., s. 236–237.

⁸ Zob. A.M. McBriar, *Fabian Socialism & English Politics 1884–1918*, Cambridge 1962, s. 4–28.

the Professors of Philosophy and History at Cambridge”⁹. Wielu działaczy związkowych i polityków labourzystowskich rozpoczynało swą działalność od funkcji kaznodziejów, dlatego też Kościół metodystów nazwany był „szkołą zaprawy” (*training-school*). Morgan Phillips, sekretarz generalny Labour Party w latach 1944–1961, odnosząc się do kwestii źródeł brytyjskiego ruchu robotniczego, wskazywał na metodyzm, a nie marksizm. Niektórzy z fabianów, jak np. Sidney Olivier, przed przystąpieniem do Towarzystwa, byli członkami Christian Socialist Society głoszącej, że zasady chrześcijaństwa, których nauczał Jezus Chrystus, zawierają w sobie wizję nieuchronności ustroju socjalistycznego.

Istotna dla skryształowania się ruchu socjalistycznego była praca ekonomisty, który sam socjalistą nie był, Henry’ego George’a pt. *Progress and Poverty* (1874). Przedstawił on teorię, że źródłem potęgi monopolistycznej w kapitalizmie jest wartość ziemi i że wszystkie podatki należy zastąpić jednym gruntowym – *land tax*. Dla socjalistów brytyjskich bardziej przekonujący był jego „jeden podatek” oraz „zysk nie zarobiony” niż „wartość dodana” i dialektyka Marksa.

Pease wśród nurtów, które inspirowały członków Towarzystwa Fabianów, wymienia również pozytywizm Augusta Comte’a oraz niezwykle popularne wówczas prace Karola Darwina¹⁰.

Analizując źródła światopoglądowe fabianów, wskazać trzeba również na poglądy estetyczne i etyczne Johna Ruskina oraz Williama Morrisa, które wprawdzie nie tworzyły ideologii politycznej czy ekonomicznej, ale wyrażał bunt przeciw złu moralnemu oraz brzydocie i nędzy świata kapitalistycznego¹¹.

⁹ G.B. Shaw, *Fabian Tract nr 41: The Fabian Society. Its Early History*, London 1892, s. 34.

¹⁰ E.R. Pease, op.cit., s. 14. Na ten temat zob. M. Cole, op.cit., s. 6.

¹¹ Pease, analizując wpływ różnych myślicieli na poglądy ekonomiczne fabianów, stwierdza, że z tego grona należy wykluczyć Ruskina. Jednakże dodaje, że jego koncepcje były znane i często o nich się mówiło podczas spotkań Towarzystwa. Zob. E.R. Pease, op.cit., s. 278. Faktem jest, że „Fabian Society” ukształtowało się m.in. na bazie tzw. Fellowship of the New Life, założonego przez Thomasa Davidsona w celu głoszenia nauk moralnych późnego owenizmu, głównie jednak nauk Ruskina. Później, w 1889 roku, założono w Anglii Ruskin

Należy również dodać, że „Ruch Fabianów wyrósł na gruncie doświadczeń powstania czartystów, stąd formułowane postulaty sprowadzały się do stopniowych reform, opartych na pokojowym przekształcaniu stosunków politycznych. Ideałem był dla nich tzw. socjalizm municypalny”¹².

Pease, zastanawiając się nad fenomenem pojawienia się Towarzystwa Fabianów, stwierdził, że *de facto* była to konieczność wyznaczona przez ówczesne warunki społeczno-polityczne¹³. Zygmunt Bauman również zauważył, że źródłem „najrozleglejszym, jednoczącym niejako źródła poprzednie, był szczególnie **klimat ideologiczny** dziewiętnastowiecznej burżuazyjnej Anglii”¹⁴.

Pod wpływem tych wszystkich idei fabianie stworzyli doktrynę prezentującą w nowej perspektywie pojęcie socjalizmu, drogi, która do niego prowadzi, oraz innych kwestii związanych z zagadnieniami politycznymi, społecznymi i ekonomicznymi.

2. Pojęcie socjalizmu

Socjalizm fabianie pojmowali jako formę interwencji państwa w stosunki pomiędzy klasami społecznymi i ich położenie materialne. Do tej pory utożsamiano socjalizm z nowym, utopijnym ustrojem

College, istniejący do dziś”. Z. Bauman, *Socjalizm brytyjski*, Warszawa 1959, s. 119. Więcej na temat organizacji Socialist League, której współtwórcą w 1884 roku był W. Morris, zob.: A.M. Beer, *A History of British Socialism. In Two Volumes*, t. 2, London 1929, s. 252–253; E. Goldzamt, *William Morris a geneza społeczna architektury nowoczesnej*, Warszawa 1967.

¹² A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2013, s. 311.

¹³ „Fabian Socialism is in fact an interpretation of the spirit of the times. I have pointed out already that the municipalisation of monopolies, a typically Fabian process, had its origin decades before the Society was founded, and all that the Fabian Society did was to explain its social implications and advocate its wider extension. The same is true of the whole Fabian political policy. Socialism in England politics grew up because of the necessity for State intervention in the complex industrial and social organisation of a Great State”. E.R. Pease, *op.cit.*, s. 241.

¹⁴ Z. Bauman, *op.cit.*, s. 121.

społecznym, z którego usunięte są wszelkie dotychczasowe wady, a egzystujące w nim społeczeństwo nie ulega dalszym przeobrażeniom, ponieważ osiągnęło stan idealny. Takie koncepcje przedstawiali twórcy socjalizmu utopijnego, jak Claude Henri Saint-Simon czy Charles Fourier. Cechą charakterystyczną prezentowanych przez nich idealnych społeczeństw był ich statyczny charakter. Fabianie natomiast pod wpływem popularnych wówczas spostrzeżeń Darwina, a przede wszystkim poglądów Herberta Spencera i Comte'a, przyjęli koncepcje dynamicznego charakteru społeczeństwa i nieuchronności jego rozwoju. Społeczeństwo stanowi organiczną jedność, rozwijającą się drogą ewolucji bez skoków jakościowych i rewolucji. Te idee legły u podstaw ideologicznego odrzucenia rewolucji jako koniecznego etapu w rozwoju historycznego. Dla fabianów droga do socjalizmu powinna być zgodna z ewolucyjną, a nie rewolucyjną naturą społeczeństwa. Praktyczna realizacja socjalizmu polegać ma na rozwoju demokracji politycznej oraz stopniowych przeobrażeniach myśli ekonomicznej i politycznej. Zmiany te są konieczne oraz: „1) demokratyczne, a więc możliwe do przyjęcia przez lud i znajdujące grunt przygotowany w umysłach wszystkich; 2) stopniowe, a zatem nie przyczyniające się do żadnych zaburzeń, jakkolwiek szybko być może skala postępu; 3) nieuważane za rzecz niemoralną przez masę narodu, a więc obiektywnie nie demoralizujące; wreszcie 4) w Anglii przynajmniej konstytucyjne i pokojowe”¹⁵. W doktrynie fabianizmu więc odnajdujemy nową wizję socjalizmu, który nie jest ani utopią, ani metodą rewolucyjną, lecz procesem przeobrażeń społecznych w kierunku polepszenia losu wszystkich klas społecznych. Socjalizm jest przede wszystkim sposobem organizowania życia społecznego, a nie futurystycznym ideałem.

3. Stosunek do rewolucji

Fabianie wskazywali, że rewolucja w marksizmie oznacza próbę narzucenia nowych porządków w momencie, gdy społeczeństwo nie jest na to mentalnie przygotowane. Z tego powodu dążenia re-

¹⁵ S. Webb, *Socjalizm w Anglii*, tłum. J. H., Lwów 1891, s. 131.

wolucjonistów spotykać się będą z oporem. Według fabianów ten sposób narzucania zmian powinno określać się mianem przewrotu i przeciwstawiają mu oni prawdziwą rewolucję, która ma dokonać się w wyniku stopniowych reform, niewywołujących wielkiego oporu i nieprovokujących do użycia przemocy. Zmiany te są nieuniknione i *de facto* są środkiem zapobieżenia przemocy. Fabianie byli zwolennikami zasady: „Niech rząd czyni ewolucję, by rządzeni nie dokonali rewolucji”¹⁶. Przejście starego porządku w nowy ma odbyć się bez przerywania ciągłości, ponieważ ludzkość nie może od razu zmienić całej swej natury. „Należy naturalnie rozbić starą skorupę, ale nie trzeba zapominać, że nowe formy muszą wyrósć ze starych”¹⁷. Fabianie odrzucili marksistowską koncepcję materializmu historycznego, który określa, że przekształcenia świadomości społecznej, zwanej nadbudową, są rezultatem przeobrażania się całokształtu stosunku ekonomicznych, czyli bazy. Zmiany bazy wywołują przemiany w nadbudowie. Tymczasem, zdaniem twórców fabianizmu, to warunki społeczno-ekonomiczne są rezultatem powolnych przemian w świadomości społecznej. Fabianie podkreślali ich wagę, powołując się na konstatacje Milla, że wszystkie rewolucje polityczne mają swój początek w rewolucjach moralnych.

4. Teoria gradualizmu

Istotą myśli fabiańskiej jest bez wątpienia gradualizm, czyli przekonanie o stopniowości i jednolitości rozwoju społecznego oraz ujmowanie dziejów jako *continuum*. Ideę tę wyraża maksyma *Natura non facit saltus* i jest ona uzasadnieniem drogi reform we wszelkiej działalności społeczno-politycznej. Webb podkreślał, że nie może nastąpić jednorazowa, skokowa przemiana kapitalizmu w socjalizm. To przejście składa się z tysięcy elementów, które ewoluują w różnym tempie, ale są nieuniknione. Fabianie nie uzasadniali szerzej tezy o nieuchronności gradualizmu, traktowali ją bowiem – w kontekście przyjętych założeń odnośnie do natury społeczeństwa –

¹⁶ Z. Bauman, op.cit., s. 128.

¹⁷ S. Webb, op.cit., s. 144.

jako oczywistą i zrozumiałą. Podkreślali konieczność zmian, które mają być wynikiem demokratycznych reform, a swoją rolę widzieli jako współpracę z działającymi w państwie siłami, by przyspieszyć nieuniknione nastanie socjalizmu.

Obok doktryny „nieuchronności” fabianie wskazywali, że socjalizm realizowany jest już teraz, w kapitalistycznej rzeczywistości. Teoria ta stworzona została z chęci uzmysłowienia społeczeństwu realności socjalizmu. Nie jest on kwestią przyszłości, nie są to tylko futurystyczne wizje, lecz należy go traktować jako poważną i godną szacunku doktrynę polityczną. Już teraz „każda nowa maszyna eliminująca pracę ręczną, każde nowe stowarzyszenie tworzone przez kapitalistów, każda nowa organizacja robotnicza, każda zmiana cen [Clarke pisał to w okresie powszechnej obniżki cen – przyp. M.B.], każdy nowy wynalazek – wszystkie te siły i wiele innych, dokonują obecnie rewolucji socjalnej w naszych oczach”¹⁸. Widzimy tu kontynuację myśli Milla, który postulował, by politycy i filozofowie w celu realizacji poszczególnych, słusznych, socjalistycznych postulatów korzystali z możliwości obecnie istniejących instytucji społeczno-politycznych. Fakt, że socjalizm jest realizowany już teraz, podkreślał w swych rozważaniach Webb: „Historia ekonomiczna stulecia jest prawie nieustannym rejestrem postępów socjalizmu”¹⁹. Jako przykład urzeczywistniania socjalizmu przez wprowadzanie stopniowych reform wskazywał chociażby intensywne przemiany mające na celu wprowadzenie bezpłatnego szkolnictwa. Jest to obrazem fabiańskiego socjalizmu „municipalnego” (*gas and water socialism*).

Fabianie nie poszukiwali początków socjalizmu i nie wyodrębniali jego etapów w dziejach, ponieważ postrzegali go jako ciągły proces stawania się. „My nie mamy zamiaru «zaczynać». Nigdy nie będzie istniał punkt, w którym społeczeństwo przejdzie od indywidualizmu

¹⁸ W. Clarke, *The Industrial Basis of Socialism*, cyt. za: Z. Baumann, op.cit., s. 133. Więcej na temat wkładu Williama Clarke’a na kształtowanie się poglądów Towarzystwa Fabianów zob. P. Weiler, *William Clarke: The Making and Unmaking of a Fabian Socialist*, „Journal of British Studies” 1974, vol. 14, s. 77–108, <http://www.jstor.org/stable/175554> (dostęp: 1 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.1086/385667>.

¹⁹ S. Webb, op.cit., s. 97.

do socjalizmu. Wszystko co możemy uczynić – to świadomie współpracować z siłami będącymi już w działaniu i w ten sposób uczynić to przejście szybszym, niż byłoby w wypadku przeciwnym”²⁰.

5. Doktryna przenikania

Towarzystwo Fabianów opracowało również „doktrynę przenikania”, która jest metodą akcji propagandowej i politycznej na rzecz socjalizmu. Fabianie chcieli urzeczywistnić zasady demokracji i socjalizmu przez oddziaływanie i nacisk na istniejące siły polityczne. Utworzenie bowiem własnej partii nie należało do ich pierwotnych planów. Członkowie Towarzystwa Fabianów chcieli odgrywać rolę wychowawczej siły, która bezpośrednio nie będzie sprawować rządów, a jedynie dostarczać idei dla obecnie rządzących. Nie określali, jakie ugrupowania będą popierać bądź jakim się przeciwstawiać, ponieważ dążyli do tego, by socjalistyczne idee przenikały do umysłów ludzi niezależnie od ich opcji politycznych. Podkreślali, że nie należy sugerować się „etykietkami”, lecz faktycznymi poczynaniami polityków. Webb uważał, „że postępów socjalizmu szukać należy przede wszystkim wśród tych, którzy nie są świadomi swego socjalizmu, a nawet w znacznej części głoszą o swym przywiązaniu do zasad indywidualizmu [...] i *laissez faire*”²¹. Za przykład „przenikania” uważał reformy przeprowadzone przez stronnictwo konserwatywne, które miały socjalistyczny charakter. Jest to większość praw fabrycznych, rozszerzenie praw wyborczych w miastach w 1867 roku czy demokratyczny samorząd miejscowy w Londynie i okręgach wiejskich wprowadzony w 1888 roku. Fakt, że były to ustępstwa mające na celu uzyskanie poparcia szerokich mas, podkreśla, zdaniem Webba, tylko dobitniej ich demokratyczny charakter.

Formułując w ten sposób swe zadania, fabianie nie musieli stosować nowych metod działania. Ich taktyka polegała na przenikaniu do środowisk liberalnych, a nie na zwalczaniu tego ruchu czy

²⁰ A. Besant, *Industry under Socialism*, cyt. za: S. Ładyka, *Z ekonomicznych koncepcji socjalizmu brytyjskiego*, Warszawa 1961, s. 35.

²¹ S. Webb, op.cit., s. 89.

przeciąganiu jego przeciwników na swoją stronę. Pease wskazał, że za motto członków Towarzystwa, można by przyjąć słowa: „The work of the Fabian Society has been not to make Socialists, but to make Socialism”²².

6. Problem stosunków klasowych

„Doktryna przenikania” była jednocześnie wyrazem stosunku fabianów do problemu różnic klasowych. Według ich założeń socjalizm to sprawa każdego, ponieważ tylko on gwarantuje ogólne dobro i szczęście. Zauważyć można tu wpływ poglądów Jeremy’ego Benthama, dla którego interes społeczny to suma interesów jednostek. Jednak odrzucali oni indywidualizm. Webb pisał, że „istotną zdobyczą socjologiczną było uznanie społeczeństwa, nie zaś jednostki, za punkt wyjścia badań społecznych”²³. Widoczny jest tu wpływ, jaki na doktrynę fabianów wywarli myśliciele: Thomas Carlyle, Comte, Darwin czy Spencer. Istotną rolę odegrała również koncepcja autorstwa Milla o rozwoju społeczeństwa od indywidualizmu do kolektywizmu, który można przyspieszyć za sprawą reform politycznych.

7. Poglądy ekonomiczne

Fabianie kształtowali swoje poglądy w przekonaniu o wadze stosunków ekonomicznych dla rozwoju społeczeństwa. Inspiratorami ekonomicznych koncepcji fabianizmu byli Mill, George oraz Stanley Jevons. Myśliciele ci nie doceniali spraw teorii, dlatego ich pisma charakteryzują się eklektyzmem oraz wewnętrznymi sprzecznościami. Widoczne jest to również w poglądach fabianów. Przykładowo z jednej strony postulowali interwencję państwową w szerokim zakresie, a nawet nie wykluczali w dalszej perspektywie wprowadzenia zasad kolektywizacji produkcji społecznej, z drugiej zaś przyjęli

²² E.R. Pease, op.cit., s. 255.

²³ S. Webb, op.cit., s. 85.

teorię wartości Jevonsa i całą strukturę użyteczności krańcowej²⁴. Fabianie odrzucili więc marksowską teorię wartości opartą na pracy i przyjęli na to miejsce coś wręcz przeciwnego – koncepcję ekonomiczną usprawiedliwiającą zysk. Jednak nieuprawniony wydaje się wniosek, że poglądy Marksa nie miały żadnego wpływu na ich poglądy ekonomiczne, co podkreślają Paul Fox oraz Scott Gordon²⁵.

Fabianie krytykowali podział dochodu społecznego, odwołując się przede wszystkim do poczucia niesprawiedliwości społecznej. Chcieli wyeliminować formy dochodów, które oceniali jako pasożytnicze.

Podstawę teoretyczną programu reform Towarzystwa Fabianów stanowiła ich interpretacja teorii renty. Teoria ta była przedstawiona wcześniej przez George'a i Milla. Opierała się na tezie, że wzrost wartości ziemi spowodowany jest postępem ekonomicznym, ograniczoną podażą ziemi i faktem jej zmonopolizowania przez posia-

²⁴ Oparta jest ona na poglądzie, że „wartość nie jest określona przez ilość społecznie niezbędnej pracy, lecz przez krańcową użyteczność lub «prawo objętości». Krańcowa użyteczność, która nie jest identyczna z ilością pracy społecznie niezbędnej, określa wartość wymienną jednej rzeczy w stosunku do drugiej za pośrednictwem pieniędzy”. S. Ładyka, op.cit., s. 54.

²⁵ „But in spite of the importance of Mill and in spite of the fact that Pease and many students of the Society have been inclined to deny the influence of Marx upon the Fabians, it would appear that the Fabians absorbed some of Marx's ideas. Shaw and Webb and others were constantly debating with the out-and-out Marxists and stating how much of Marx they accepted or rejected. [...] While the Fabians did not agree with Marx that labour was the source of all value, they did argue that the private ownership of the scarce means of production permitted the landlord and capitalist to secure an «unearned income», called either «rent» or «interest», which the landlord and capitalist derived from the difference between the price obtained from the goods produced and sold and the wages paid to labour. This difference, which the Fabians termed the «surplus product», bore a close resemblance to Marx's «surplus value», though these English socialists did not follow Marx in his labour theory of value. Both the Fabians and Marx censured the capitalist for an unjust appropriation of what was not the product of his labour but of his workers; and both expressed the belief that under the existing economic system the wages could not rise much above the level of subsistence”. P.W. Fox, S. Gordon, *The Early Fabians-Economists and Reformers*, „The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique” 1951, vol. 17, no. 3, s. 313, <http://www.jstor.org/stable/137686> (dostęp: 1 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.2307/137686>.

daczy. Mill uważał, że w takim wypadku dochody z renty należne właścicielom ziemskim są niezasłużone, ponieważ wypracowane są *de facto* przez całe społeczeństwo, dlatego ziemię należy znacjonalizować, a przynajmniej wysoko opodatkować. Dochody z tego tytułu powinny przypaść całemu społeczeństwu. George natomiast proponował odebranie tej renty za pomocą jednego podatku (*single tax*) od ziemi²⁶.

Fabianie teorię renty interpretowali szerzej. Wszelkie niezapracowane dochody traktowali jako renty w tym sensie, że ich zniesienie nie wpłynie na podaż. Odnosi się to również do niektórych wysokich uposażeń, będących rezultatem różnic w kwalifikacjach pracowników, przez analogię do renty płaconej za lepszą ziemię.

Towarzystwo Fabianów nie postulowało uspołecznienia środków produkcji, aby w ten sposób zlikwidować rentę i wszelkie inne formy wyzysku, lecz domagało się socjalizacji renty. Shaw pisał: „To, co osiągnięcie socjalizmu zawiera w sobie w sensie ekonomicznym – to przekazanie renty przez klasy, które obecnie przywłaszczają ją sobie, na rzecz całego narodu. Ponieważ renta stanowi tę część produktu, która nie jest indywidualnie zapracowana, jest to jedyna sprawiedliwa metoda rozporządzania nią... Socjalizacja renty oznaczałaby socjalizację źródeł produkcji przez ekspropriację obecnych prywatnych posiadaczy oraz przekazanie ich własności całemu narodowi. Ten transfer oznacza więc przejście do socjalizmu, które rozpoczęło się przed jakimiś czterdziestu pięciu laty, o ile w ogóle można mówić o rozpoczęciu się jakiejś fazy ewolucji socjalnej”²⁷.

²⁶ Warto dodać, że Marks, znający poglądy George'a, bezpardonowo go krytykował. Wytykał mu teoretyczne zacofanie, nawet jak na Anglika. Podkreślał, że samo przekształcenie renty gruntowej w podatek na rzecz państwa, w żadnym wypadku nie spowoduje uzdrowienia kapitalizmu, który przecież, zgodnie z jego teorią wartości dodanej, jest tożsamy z wyzyskiem. Marks ocenił więc pomysły tych Anglików jako faktyczną próbę ratowania kapitalizmu.

²⁷ G.B. Shaw, *Fabian Essays*, cyt. za: S. Ładyka, op.cit., s. 65. Więcej na temat teorii renty w poglądach fabianów zob. D.M. Ricci, *Fabian Socialism: a Theory of Rent as Exploitation*, „The Journal of British Studies” 1969, Vol. 9, s. 105–121, <http://www.jstor.org/stable/175171> (dostęp: 1 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.1086/385584>.

Należy podkreślić, że fabianie nie występowali przeciwko systemowi kapitalistycznemu jako takiemu, lecz postulowali reformy w jego ramach.

8. Wpływ Towarzystwa Fabianów na kształtowanie się Labour Party

Działalność Towarzystwa Fabianów opierała się głównie na publikacji esejów, pamfletów czy nowel²⁸. Powstanie organizacji politycznej nie należało do ich pierwotnych zamierzeń. Z tego względu, podobnie jak SDF, odmówili uczestnictwa w powstałej w 1893 roku Independent Labour Party (ILP). Pomimo to mieli niezaprzeczalny wpływ na jej program. Na inauguracyjnej konferencji w Bradford obecnych było 12 delegatów Towarzystwa, w tym Shaw. Obrano wtedy kierunek działalności zgodny z głównymi zasadami doktryny fabianów, ponieważ została ona uznana za *tackt of possible*, który odpowiada istniejącej sytuacji. Te ogólne założenia były przyjęte bez dyskusji²⁹.

Towarzystwo Fabianów w latach 90. zaczęło wywierać presję na związki zawodowe, by uformować jednolitą partię. Akcja ta początkowo zakończyła się niepowodzeniem, ostatecznie jednak 27 lutego 1900 roku w Londynie powołano do życia The Labour Representation Committee (LRC), który miał reprezentować związki zawodowe, ILP, SDF, Towarzystwo Fabianów i parę mniejszych grup. Nowa organizacja nie dopuszczała członkostwa indywidualnego. Sami fabianie jednak nie przywiązywali dużej wagi do tej organizacji,

²⁸ „They were especially interested in reaching the governing classes. Mass propaganda they left to others”. L.C. Wanlass, *Gettell's History of Political Thought*, London 1959, s. 347.

²⁹ Partia postulowała kolektywną własność oraz kontrolę środków produkcji, dystrybucji i wymiany. W programie z 1895 roku przejęto tezę, że można polepszyć los robotników już w ramach ustroju kapitalistycznego. ILP starała się unikać zajmowania stanowiska w kwestiach spornych między marksizmem a fabianizmem. W niektórych sprawach te dwie organizacje prezentowały odmiennie punkty widzenia. Przykładowo ILP, w przeciwieństwie do Towarzystwa, była przeciwna wojnie burskiej.

ponieważ nadal byli przede wszystkim zaangażowani „przenikaniem” do różnych politycznych środowisk.

Na trzeciej konferencji w 1903 roku LRC został przekształcony w Labour Party, a Towarzystwo jako całość weszło w jej skład. Stopniowo rósł wpływ fabianów na partię. W 1915 roku Webb, jako reprezentant Towarzystwa, wszedł w skład Labour Party Executive i został najbliższym współpracownikiem Arthura Hendersona, który zresztą już w 1912 roku przystąpił do Towarzystwa Fabianów.

Rok 1918 był datą przełomową dla Labour Party, która przyjęła nowy statut autorstwa Webba. Jednym z najważniejszych powodów przyjęcia nowego statutu było umożliwienie indywidualnym osobom członkostwa w partii. Dotyczyło to głównie kobiet, którym w 1918 roku przyznano prawa wyborcze.

Obok nowego statutu przyjęto również program „Labour and the New Social Order”. Była to pierwsza i jedna z najbardziej szczegółowych deklaracji ideowych socjalizmu demokratycznego, oparta na zasadzie gradualizmu, jaka ukazała się w Wielkiej Brytanii. Zawierała, jak określa McBriar, „the four pillars of the new socialist civilization”, z których wynikały wszystkie późniejsze rezolucje³⁰. „Labour and the New Social Order” kończył się charakterystycznym dla fabianów stwierdzeniem, iż Labour Party będzie kładło duży nacisk na rozwój nauki³¹.

³⁰ Cztery postulaty stanowiły: „The Universal Enforcement of the National Minimum; The Democratic Control of Industry; The Revolution in National Finance; The Surplus Wealth for the Common Good”. A.M. McBriar, op.cit., s. 34.

³¹ „Członkowie Towarzystwa byli przekonani też, że poprzez edukację można przyciągnąć na stronę socjalizmu elity, a więc polityków wszystkich partii, urzędników państwowych, naukowców i uczonych. Zostaną one przeniknięte ideami socjalistycznymi, gdy uznają wyższość moralną socjalizmu nad kapitalizmem, która wynika z jego zakorzenienia w zasadach biblijnych oraz z większej racjonalności i wydajności”. A. Heywood, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, tłum. N. Orłowska, Warszawa 2008, s. 134. Należy zaznaczyć, że jednym z donioślejszych sukcesów fabianów było utworzenie London School of Economics w 1894 roku. Jak wskazuje Gordon K. Lewis, to osiągnięcie „marked a successful revolt of the social sciences against the neoidealism of the ancient universities”. G.K. Lewis, *Fabian Socialism; Some Aspects of Theory and Practice*,

Publikacja tych dwóch dokumentów – programu i statutu z 1918 roku – była wyrazem ogromnego wpływu, jakie Towarzystwo Fabianów miało na ukształtowanie ideologii socjalizmu demokratycznego, wyrażonego w obu dokumentach. Rola Towarzystwa nie polegała więc na inspiracji ruchu robotniczego do działania politycznego, lecz na „wyposażeniu” go, skoro już powstał, w ideologię. Fabianie uznali, że działalność Labour Party wspomogłaby proces urzeczywistniania socjalizmu w Wielkiej Brytanii.

9. Podsumowanie

Zastanawiając się nad poglądami i działalnością Towarzystwa Fabianów, należy podkreślić, że było ono odpowiedzią na nędzę, brzydotę oraz inne problemy wygenerowane przez kapitalizm w Anglii. Fabianie pragnęli zmienić tę sytuację, ponieważ uważali, że tak dłużej być nie może. Reformy wydawały się im konieczne i nieuchronne, a źródłem tych postulatów była przede wszystkim wrażliwość na krzywdę innych. Warto przytoczyć słowa Peasa, który pisał: „The Fabian Society was founded for the purpose of reconstructing Society in accordance with the highest moral possibilities. This is still the most accurate and compendious description of its object and the nature of its work”³².

Niesprawiedliwość społeczna oraz poczucie konieczności zmiany tego stanu rzeczy spowodowały, że skupili się oni na praktycznej działalności, często odnosząc się do „małych”, codziennych spraw, które polepszyłyby życie proletariatu³³. Rozwiązywanie konkretnych

„The Journal of Politics” 1952, vol. 14, no. 3, s. 442, <http://www.jstor.org/stable/2126213> (dostęp: 1 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.2307/2126213>.

³² E.R. Pease, op.cit., s. 235.

³³ „Różnica między empiryzmem Fabian[ów] [sic!] a spekulatywizmem komunistów objawia się jaskrawo przy porównaniu ich pism. Marks był zainteresowany uregulowaniem organizacji całej ludzkości, Fabianie [sic!] każdej, nawet drobnej sprawy, z których złoży się większa całość. Lenin pisał tomiska za tomiskami na wysoce abstrakcyjnym filozoficznym poziomie, Fabianie [sic!] pisali małe broszurki poświęcone małym, ale konkretnym praktycznym sprawom. Gdy Lenin pisał *Materializm a empiriokrytycyzm*, Fabianie [sic!] publikowali

problemów zmieniającej się rzeczywistości skutkowało tym, że ich doktryna była w wielu punktach eklektyczna, nie absolutyzowali też żadnej teorii i w wielu miejscach szukali inspiracji i pomysłów. Próbując więc zrozumieć istotę socjalizmu demokratycznego oraz sukces, jaki wówczas odniósł, konieczne stało się uzmysłowienie sobie, z jak licznych źródeł ideologicznych się wywodzi, co pozwala zrozumieć jego bogactwo oraz zakorzenienie w rzeczywistości³⁴.

„In England, and in Germany through Bernstein, I think the Fabian Society may claim to have led the revolt”³⁵. Koncepcje socjalizmu autorstwa fabianów nadały nowy ton ruchowi robotniczemu oraz znacząco wpłynęły na politykę nie tylko Zjednoczonego Królestwa, lecz również innych krajów³⁶.

dziesiątki broszurek w rodzaju *Mleko w mieście a zdrowie publiczne*, *Licencje na alkohol w kraju i za granicą*, *Życie w pralni* etc. [...] Sukcesy Fabian[ów] [sic!] wyrastały prawdopodobnie z redukcji abstrakcyjnych problemów do faktów i cierpliwego reformowania życia społecznego, bez uprzedzeń i urazów klasowych”. R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Zakamycze 2003, s. 177. „In 1905 the Fabian Society undertook, among its own membership, what its historian claimed to be the first reliable statistical enquiry into the voluntary restriction of fertility among middle class families. It was a characteristically Fabian act and the methodology it employed has been responsible, overwhelmingly, for the Fabian success in the shaping of public policy. The evocation of class-consciousness was replaced by a sober analysis of the raw material of social situations. A fresh emphasis was placed upon an exact knowledge of, and an intimate acquaintanceship with institutions, economic, social, and political”. G.K. Lewis, op.cit., s. 443.

³⁴ „Again, Socialism succeed because it is common sense. The anarchy of individual production is already an anachronism. [...] In a century of abounding wealth England still has in its midst a hideous mass of poverty which is too appalling to think of. That poverty, we say, is preventible. That poverty was the background of our thoughts when the Society was founded. [...] We write of the advantages of Municipal Electricity, of the powers of Parish Councils, of the objections to the Referendum; but all the while it is that great evil which chiefly moves us, and by our success or our failure in helping on the reconstruction of society for the purpose of abolishing poverty”. E.R. Pease, op.cit., s. 256–257.

³⁵ Idem, s. 239.

³⁶ Działacze socjalistyczni w Europie obserwowali poczynania oraz sukcesy Towarzystwa Fabianów. Wśród nich znajdował się Edward Bernstein, który doszedł do wniosku, że realną nadzieją na urzeczywistnienie socjalizmu są demokratyczne reformy, natomiast oczekiwanie na jednorazowy wielki krach,

STRESZCZENIE

Ideologia Towarzystwa Fabianów i jej źródła jako istotny element kształtowania się myśli socjaldemokratycznej

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza ideologii Towarzystwa Fabianów i jej wpływu na formowanie się Labour Party. Towarzystwo zostało utworzone w 1884 roku przez intelektualistów z klasy średniej. Program był formułowany przede wszystkim przez Sidneya Webba, George'a Bernarda Shawa i Edwarda Pease'a. Analizując liczne źródła ideowe, podkreślić należy znaczenie doktryny marksizmu, ponieważ to on miał decydujące znaczenie dla tożsamości Towarzystwa, które określało się jako socjalistyczne. Działalność fabianów opierała się przede wszystkim na pisaniu pamfletów, esejów i przekonywaniu osób decydujących o polityce o słuszności ich socjalistycznych postulatów, dotyczących sfery politycznej, społecznej i ekonomicznej. W ten sposób chcieli oni przenikać do rządzących elit politycznych – właśnie przenikanie było ich metodą działania. Na początku XX wieku zdecydowali się na podjęcie próby utworzenia partii politycznej i w 1903 roku przystąpili do formującej się Labour Party, „wyposażając” ją w ideologię.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Fabianów; socjalizm; Labour Party; ideologia

SUMMARY

The ideology of the Fabian Society and its source as an important element in shaping the thoughts of the Social Democratic

In the study major attention is given to the intellectual nature of the Fabian Society and its connections with the Labour Party. The Fabian

rewolucję jest jedynie doktrynerską mrzonką. Te spostrzeżenia przerodziły się w cały system rewidujący podstawowe założenia marksizmu, który miały wpływ na kształtowanie się programu politycznego Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD). Zob. L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, t. 2, Warszawa 2009, s. 117–123.

Society was founded in 1884 by a group of middle-class intellectuals. The character of the Society was established under the leadership of such men as Sidney Webb, George Bernard Shaw, and Edward Pease. The initial Marxist influence on the Fabian Society is a reason why the Fabians took up a definitely Socialist standpoint, why they did not content themselves with a left-wing Radical position. The Fabians desired to educate all classes toward socialism through publications and lectures. The Fabian Society has directed its main efforts to economic, social and political reform. Change was to come about by the "permeation" of existing institutions. The process of permeation meant promoting Fabian ideals through personal influence among members of Parliament and government officials, as well as getting more sympathetic men elected to local government and Parliament. In the early twentieth century, after considerable debate, the Society decided to join the newly formed Labour Party.

Keywords: Fabian Society; socialism; Labour Party; ideology

BIBLIOGRAFIA

- Baker E., *Political Thought in England 1848 to 1914*, London–New York–Toronto 1945.
- Bauman Z., *Socjalizm brytyjski*, Warszawa 1959.
- Beer A.M., *A History of British Socialism. In Two Volumes*, London 1929.
- Claeys G., *Justice, Independence, and Industrial Democracy: The Development of John Stuart Mill's*, „The Journal of Politics” 1987, vol. 49, no. 1.
- Cole M., *The Story of Fabian Socialism*, London 1961.
- Czarnota A., *John Stuart Mill. Studium z dziejów liberalizmu politycznego*, Warszawa–Poznań–Toruń 1986.
- Fox P.W., Gordon S., *The Early Fabians-Economists and Reformers*, „The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique” 1951, vol. 17, no. 3, <http://www.jstor.org/stable/137686> (dostęp: 1 lipiec 2014 r.); <http://dx.doi.org/10.2307/137686>.
- Gaitskell H., *Socjalizm w Wielkiej Brytanii*, w: *Socjalizm na zachodzie Europy. Czternaście dróg do socjalizmu*, wyb. i z przed. A. Ciołkosz, Londyn 1968.
- Goldzamt E., *William Morris a geneza społeczna architektury nowoczesnej*, Warszawa 1967.
- Heywood A., *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, tłum. N. Orłowska, Warszawa 2008.

- Kędzierski, J.Z., *Dzieje Anglii 1830–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Kołąkowski L., *Główne nurty marksizmu*, t. 2, Warszawa 2009.
- Laski H.J., *The Rise of European Liberalism*, London 1947.
- Lewis G.K., *Fabian Socialism; Some Aspects of Theory and Practice*, „The Journal of Politics” 1952, vol. 14, no. 3, <http://www.jstor.org/stable/2126213> (dostęp: 1 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.2307/2126213>.
- Ładyka S., *Z ekonomicznych koncepcji socjalizmu brytyjskiego*, Warszawa 1961.
- McBriar A.M., *Fabian Socialism & English Politics 1884–1918*, Cambridge 1962.
- Pease E.R., *The History of the Fabian Society*, Liverpool–London 1963.
- Pugh P., *Educate, agitate, organize: 100 years of Fabian socialism*, London 1984.
- Rau Z., *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2000.
- Ricci D.M., *Fabian Socialism: a Theory of Rent as Exploitation*, „The Journal of British Studies” 1969, vol. 9, s. 105–121, <http://www.jstor.org/stable/175171> (dostęp: 1 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.1086/385584>.
- Sarvasy W., *A Reconsideration of the Development and Structure of John Stuart Mill’s Socialism*, „The Western Political Quarterly” 1985, vol. 38, no. 2, http://www.jstor.org/stable/448632?seq=1#page_scan_tab_contents (dostęp: 2 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.1177/106591298503800211>.
- Shaw G.B., *Fabian Tract nr 41: The Fabian Society. Its Early History*, London 1892.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2013.
- Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Zakamycze 2003.
- Views on Socialism*, „The Journal of Politics” 1987, vol. 49, no. 1, <http://www.jstor.org/stable/2131137> (dostęp: 2 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.2307/2131137>.
- Wanlass L.C., *Gettell’s History of Political Thought*, London 1959.
- Webb S., *Socjalizm w Anglii*, tłum. J. H., Lwów 1891.
- Weiler P., *William Clarke: The Making and Unmaking of a Fabian Socialist*, „Journal of British Studies” 1974, vol. 14, <http://www.jstor.org/stable/175554> (dostęp: 1 lipca 2014 r.), <http://dx.doi.org/10.1086/385667>.
- Ziętara W., *Towarzystwo Fabiańskie w latach 1884–1939*, Toruń 2013.